

СЕКЦІЯ 5 ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ

СЛУЖБОВО-БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОКРЕМИЙ ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ

SERVICE AND COMBAT ACTIVITY AS A SEPARATE TYPE OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE MILITARY

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особливостей військово-професійної діяльності військовослужбовців, а також визначення особливостей застосування навичок емоційного інтелекту, лідерства та комунікативних компетенцій у військовослужбовців у їхній військово-професійній діяльності. Здійснено аналіз праць вітчизняних авторів останнього десятиліття, які присвячені висвітленню розвитку професійно значущих психологічних якостей у військово-професійній діяльності майбутніх військовослужбовців. Визначено загальний комплекс професійно значущих психологічних якостей майбутніх військовослужбовців, які утворюють ядро психологічної готовності до військово-професійної діяльності, а саме: соціально зумовлені та особистісні мотиви щодо вибору професії військового; необхідний рівень теоретичних знань для виконання службово-бойової діяльності; належний рівень практичних навичок і вмінь для виконання службово-бойової діяльності; професійно значущі морально-етичні, вольові, загальнопсихологічні, комунікативні та лідерські якості; розвинений емоційний інтелект.

З'ясовано, що успішність професійної діяльності майбутніх військовослужбовців залежить не лише від мотивації, теоретичної, практичної та психологічної підготовки, але й від сформованості таких якостей особистості, як емоційний інтелект, лідерство та комунікативні компетенції.

Уточнено, що загальними ознаками професійної діяльності військовослужбовців, на нашу думку, є соціальна зумовленість, екстремальність умов виконання функціональних обов'язків, висока моральна та юридична відповідальність, колективний характер службово-бойової діяльності, обмеження ступеня особистісної свободи, комплексність та багатогранність психофізіологічних вимог до особистості військовослужбовців. Основними принципами військово-професійної діяльності визначено субординацію, єдиноначальство, сувору регламентованість.

Ключові слова: професійна діяльність, військово-професійна діяльність, психологічні якості майбутнього військовослужбовця, емоційний інтелект, лідерство, комунікативні компетенції.

The article presents a theoretical analysis of servicemen's military and professional activity as well as the role of emotional intelligence, leadership, and communication skills in a military profession.

The analysis of the last-decade scientific works by Ukrainian researchers on the development of future servicemen's professionally-significant psychological qualities allowed determining a set of future servicemen's professionally-significant psychological qualities, which form the core of future servicemen's psychological readiness for the profession. These qualities include socially-determined and personal motives for choosing a military profession, good special theoretical knowledge, developed practical skills, special abilities and developed special psychological, communicative, and leadership qualities needed for effective combat activities, as well as determination, high moral principles, and developed emotional intelligence.

It has been found that future servicemen's high professional performance largely depends on not only on their motivation, theoretical, practical and psychological training, but also on their emotional intelligence, leadership, and communication skills.

The distinctive features of a military profession include social conditioning, extreme service conditions, high moral and legal responsibility, the collective nature of service and combat activity, limited personal freedom, and complex psychophysiological requirements for the personality of a serviceman. Besides, the main principles of servicemen's activity are subordination, unity of command, and strict regulation.

Key words: professional activity, military and professional activity, psychological qualities of a future serviceman, emotional intelligence, leadership, communicative competences.

УДК 159.9:355

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.

2022.42.41

Костюкова В.В.

студентка 2 курсу факультету психології
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми

На сучасному етапі відбуваються суттєві трансформації у професійній діяльності військових, що спричиняє певні зміни у структурі праці. Професійна діяльність військовослужбовців відбувається переважним чином у складних екстремальних умовах і вимагає від людини психологічної готовності до такої

діяльності та сформованості певних професійно важливих якостей. Тому виникає потреба уточнення особливостей професійної діяльності військових, сукупності професійних завдань і обов'язків, які виконує фахівець та вимог до професійних якостей військовослужбовців, які визначають психологічну готовність до службово-бойової діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій

Вивчення особливостей військово-професійної діяльності насамперед потребує розкриття загальної структури діяльності. У сучасній психологічній науці розроблено низку концепцій діяльності, методологічних і методичних підходів до її вивчення. Загальнотеоретичні аспекти цієї проблеми містять наукові праці Б. Ананьєва, В. Бодрова, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Шадрикова та ін [36, с. 5]. Значний внесок у розуміння психофізіологічної сутності діяльності в особливих умовах зроблено в дослідженнях Л. Балабанової, Г. Зарковського, О. Кокуна [14], В. Медведєва та ін. [35]. Вивченням різноманітних аспектів професійної діяльності військовослужбовців і співробітників органів внутрішніх справ займалися В. Барко [4], А. Желого, Е. Зеер [10], М. Корольчук, Н. Кучеренко, В. Лефтеров, А. Любас [20], В. Медведєв, В. Осьодло, К. Платонов, Є. Потапчук, І. Приходько [26], О. Сафін, В. Стасюк, О. Тімченко, С. Яковенко та ін. Вони розкрили психологічні особливості діяльності в особливих та екстремальних умовах і придатності людини до її певних видів [27, с. 5].

Мета дослідження – Здійснити огляд вітчизняних досліджень які стосуються військово-професійної діяльності військовослужбовців та визначити вплив на успішність їх професійної діяльності сформованості таких якостей особистості, як емоційний інтелект, лідерство, та комунікативні компетенції.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз емоційного лідерства вимагає, на наш погляд, висвітлення таких питань:

1. Аналіз вітчизняних досліджень, які стосуються вивчення особливостей, як професійної діяльності загалом так і військово-професійної діяльності військовослужбовців.

2. Визначення загального комплексу професійно-значущих психологічних якостей майбутніх військовослужбовців.

3. З'ясування впливу на успішність професійної діяльності військовослужбовців сформованості у них таких якостей особистості, як емоційний інтелект, лідерство, та комунікативні компетенції.

Розглянемо послідовно окреслені питання.

Попри те, що діяльність людини має різноманітні вияви, у межах психологічної науки сформувалося загальноприйнятне визначення категорії «діяльність». Її визначають, як активну взаємодію людини з навколишньою дійсністю, у процесі якої людина виступає суб'єктом, який цілеспрямовано впливає на об'єкт, задовольняючи свої потреби.

Основним видом діяльності людини, яка відіграє вирішальну роль у розвитку її фізичних і психічних якостей, є праця. Всі інші види людської діяльності (ігрова, навчальна, пізна-

вальна тощо) так чи інакше пов'язані з працею. Трудова (професійна) діяльність спрямована на створення матеріальних і духовних благ та цінностей. За своєю організацією та результатами праця є суспільним видом діяльності людини. Соціальний характер професійної діяльності визначає ступінь її соціальної значущості.

Трудова діяльність людини поділяється на професійну і непрофесійну. Професійну діяльність можна визначити як конкретний різновид трудової діяльності людини, що характеризується специфікою предмета, умовами, змістом і вимогами до неї. [2, с. 37]. Тобто професійна діяльність людини визначається наявністю в неї комплексу спеціальних теоретичних та практичних навичок набутих унаслідок професійної підготовки та досвіду праці [28, с. 23]. Однією з найважливіших функцій професійної діяльності є формування особистості через розвиток певних її якостей у процесі освіти та професійного навчання. За визначенням К. Платонова [24] професійна діяльність, як один з найважливіших видів діяльності людини, виступає важливим фактором формування її психіки.

Як показує аналіз наукових праць на сьогодні існує чимало різних підходів до психологічного аналізу професійної діяльності, які ґрунтуються на психологічній концепції *діяльничого підходу* О. Леонтьєва [19]. Цю концепцію розвинули у своїх дослідженнях С. Рубінштейн [31], Б. Ломова [23], Г. Анохін [3], О. Конопкін [16], А. Карпов [13], В. Сластенін [32], В. Шадріков [36], А. Деркач [29] та ін. Спільним у підходах зазначених авторів виявляється рівень макроструктурної організації діяльності, яка складається з дій та операцій. «Дія» – це елемент діяльності в процесі якої досягається конкретна мета. «Операції» – розкривають технічний бік виконання дій. Відповідно, кожна діяльність, зокрема й професійна, складається з численних дій людини. Тому, дія є основною одиницею її аналізу в ієрархічній структурі. Кожну дію можна виконати за допомогою різних способів – операцій, які є крупнішими одиницями діяльності, ніж дії. Прагнення вдосконалювати свою професійну діяльність, тренування дій сприяють формуванню автоматизованих дій – навичок і звичок, для яких характерна стереотипність. Система знань, умінь і навичок створює готовність людини до самостійного вирішення поставлених перед нею завдань [11].

Опанування особою професійної діяльності підпорядковується загальним закономірностям розвитку діяльності. В. Давидов виділив чотири загальних закономірностей розвитку діяльності. По-перше, процес діяльності має стадії: виникнення, формування та розпаду. По-друге, структурні компоненти діяльності постійно змінюють свої функції, перетворюю-

чись одна в одну. По-третє, різні види діяльності взаємозалежні протягом людського життя. По-четверте, кожен вид діяльності спочатку виникає та складається у соціальному середовищі. І лише після опанування людиною, стає її внутрішньою формою діяльності. Освоєння людиною діяльності означає оволодіння основними структурними компонентами діяльності (потребами і мотивами, цілями і умовами їхнього досягнення, діями та операціями) [28, с. 23]. Відповідно, аналіз певної професійної діяльності з метою виокремлення психологічних критеріїв та закономірностей її успішності, повинен містити конкретні потреби і мотиви, цілі та умови їх досягнення, дії та операції, які повинні бути сформовані в людини, як суб'єкта конкретної професійної діяльності.

Надалі перейдемо до психологічного аналізу особливостей військово-професійної діяльності, яка є основою для визначення критеріїв психологічного відбору і успішності професійної діяльності, а також комплексу професійних і психологічних якостей необхідних військовослужбовцю, як суб'єкту військово-професійної діяльності. Для цього нам необхідно розкрити сутність і структуру військово-професійної діяльності та сукупність професійних завдань і обов'язків, які виконують військовослужбовці. Та у відповідності до зазначеного – сформувані необхідні вимоги, якості та компетенції, які утворюють динамічну інтегративну єдність, що визначає психологічну готовність майбутніх військовослужбовців до професійної діяльності.

За типологією професій по критеріям вимог, що висувуються до людини, професія військового належить до діяльності, яка проходить у нормативно заданих екстремальних умовах. Такий тип професії потребує психофізіологічної витривалості і високої працездатності, а також абсолютної професійної придатності, а отже, і професійного психологічного відбору [9].

К. Платонов проаналізував професійну діяльність військовослужбовців та виокремив її структуру, яка складається з нормативного, експертного та емпіричного компонентів. Нормативна складова військово-професійної діяльності має різні форми, але обов'язково містить юридично закріплені в законах, наказах, інструкціях та настановах характеристики, вимоги та інші особливості військово-професійної діяльності. Експертна складова – це сукупна думка про військову діяльність компетентних експертів. Вона формується шляхом збору думок конкретних фахівців з різних військових спеціальностей, які обґрунтовують вимоги до індивідуальних морально-психологічних якостей та професійних компетенцій військових. Емпірична модель є описом основних вимог щодо фізіологічних і психо-

логічних характеристик фахівця, складені на основі діагностичних даних про діяльність найбільш успішних фахівців [25].

Військово-професійна діяльність є різновидом суспільної праці, яка виникає унаслідок соціальної потреби суспільства у захисті територіальної цілісності та незалежності Батьківщини. Це мета військово-професійної діяльності. Тому професійна діяльність військових це соціально зумовлена професійна діяльність, яка спрямована у мірний час на підтримання бойової готовності збройних сил в інтересах забезпечення безпеки держави, а під час війни – на знищення ворога. Тобто, загалом діяльність військовослужбовців відбувається в бойових умовах (бойова діяльність), або під час повсякденної діяльності (у мирних умовах). Для військово-професійної діяльності загалом притаманні висока фізична і морально-психологічна напруженість.

В умовах бойової діяльності військовослужбовці ризикують життям, на кожному кроці зустрічаються із загрозою смерті. Бойова діяльність дуже специфічна за своїми цілями і завданнями, умовами, засобами, труднощами, психологічним змістом. Вона має свої психологічні закономірності, певну внутрішню структуру, мотиви, способи, через які на її перебіг впливає низка факторів: військово-професійні, бойова підготовка особового складу, військово-технічні і психологічні, робота з особовим складом [12, с. 92]. Ведення бою пов'язане з підвищенням моральної та юридичної відповідальності за точне виконання обов'язків, вимагає психічного та фізичного напруження сил військовослужбовців.

Військово-професійна діяльність у звичайних, мирних умовах також має свої специфічні особливості, що виходять за межі звичайних умов праці цивільних працівників. Військова служба передбачає усвідомлене підпорядкування своєї волі та бажань, волі іншої людини – командира, що в соціальнопсихологічному плані супроводжується обмеженням ступеня особистої свободи і обумовлена суворою регламентацією військової служби [21, с. 46]. Тобто, відносини та службово-професійна діяльність ґрунтуються на принципах субординації, єдиноначальності, чіткої регламентованості, які обов'язкові для усіх військовослужбовців, що є фактором великої психологічної напруги. Окрім зазначеного до особливих умов військово-професійної діяльності дослідники відносять: тривалу діяльність без відпочинку та сну; інтенсивну діяльність в умовах дефіциту часу; інформаційного навантаження; часової невизначеності; прийняття відповідальних рішень в умовах несподіваних подій та неповної інформації [28, с. 24; 33].

Окрім цього режим військової праці, навіть у мирний час, зазвичай ненормований. Служ-

бова необхідність часто зобов'язує офіцерів перебувати на службі 12 годин і більше на добу. Протягом місяця може бути лише 3-4 нерегулярних вихідних і 6-8 добових нарядів щомісяця [5, с. 65]. За такого режиму в офіцера практично не лишається часу на сімейні турботи, виховання дітей, повноцінний відпочинок тощо.

Відмітною рисою військово-професійної діяльності є робоче місце військовослужбовця, яке може бути у: штабі, командному пункті, навчальному класі, літаку, зруйнованій будівлі, окопі під час бою, або тренування тощо. При цьому, виконання професійних завдань часто відбувається з урахуванням несприятливих умов: дощ, сніг, ожеледь, лютий мороз, спека, туман тощо.

Особливістю військово-професійної діяльності є її колективний характер. Тому успішне виконання службово-бойових завдань може бути забезпечене вміннями і злагодженими діями різних військовослужбовців, їх організованістю, дисциплінованістю та відповідальністю кожного військовослужбовця підрозділу.

Важливою складовою військово-професійної діяльності є управлінська діяльність, адже практично кожен офіцер повинен бути фахівцем з управління, який поєднує у собі бойового командира, керівника бойової підготовки та всього устрою військової служби, як у мирний час так і під час війни. Управлінська діяльність командира вирізняється інтелектуальним змістом, комунікативними компетенціями, лідерськими якостями. Така діяльність включає в себе організацію, планування, мотивування, контроль і регулювання технологічних, соціальних, індивідуально-психологічних та інших процесів, що відбуваються у підрозділі [6, с. 13].

Отже, до загальних ознак професійної діяльності військовослужбовців можна віднести: соціальну обумовленість; регламентованість військової діяльності законодавством, статутами, наказами; психологічну напруженість та екстремальність умов виконання функціональних обов'язків; колективний характер праці; комплексність та багатогранність психофізіологічних вимог до особистості військовослужбовця, адже військова професія загалом включає в себе три типи професійної діяльності: «людина – людина», «людина – техніка», «людина – знакова система» [26, с. 14]. Тобто військові спеціалізації умовно можна поділити на три типи діяльності, у відповідності до об'єкту професійної діяльності, і визначити основні професійно-психологічні вимоги до них.

Військові спеціальності типу «людина – людина» [27, с. 14] (спеціальності пороботі з особовим складом; усі посади сержантів, офіцерів, начальників, командирів, які виконують функції-

ональні обов'язки в системі внутрішніх комунікацій тощо). Така військова діяльність насамперед передбачає налагодження та підтримання різних відносин, вертикальних та горизонтальних комунікативних процесів у системі внутрішніх комунікацій та їх управління. Тому військові фахівці повинні мати такі професійні якості: стресостійкість; суворо дотримуватися правових та нормативних документів; дотримуватися морально-етичних норм (військового етосу та загальнолюдських морально-етичних норм та принципів); мати розвинений емоційний інтелект та лідерські якості; мати належний рівень комунікативних здібностей та компетенцій; власним прикладом задавати і підтримувати норми поведінки та комунікації і рішуче припиняти їх порушення.

Військові спеціальності типу «людина – техніка» [27, с. 14] (всі військові спеціальності знаряддям яких є військово озброєння та техніка). Така військова діяльність насамперед передбачає належний рівень теоретичних знань та практичних вмінь щодо використання озброєння та техніки, які ними обслуговуються; вміння виявляти причини несправності та по можливості усувати їх; мати «технічний» склад мислення та тонкі диференційовані рухові навички тощо. Окрім зазначеного, важливими якостями є розвинений емоційний інтелект, толерантність до стресу, комунікативні та лідерські якості, що важливі в командній роботі, а також витривалість та належний рівень фізичної підготовки.

Військові спеціальності типу «людина – знакова система» [27, с. 14] (спеціальності захисту інформації та кібернетичної безпеки, програмісти, фахівці радіоелектронної розвідки, деякі штабні спеціальності тощо). Така військова діяльність насамперед передбачає прискіпливість, уважність, ретельність, розвинений розумовий інтелект для обробки інформації та прийняття рішень.

Попри широкий спектр військових спеціальностей, які вимагають своєрідності формування психологічної готовності до виконання професійних завдань, можемо виокремити загальний комплекс професійно значущих психологічних якостей майбутніх військовослужбовців, які утворюють ядро психологічної готовності до військово-професійної діяльності:

– соціально обумовлені та особистісні мотиви щодо вибору професії військового (стійка установка боронити суверенітет України та захищати український народ; внутрішня переконаність у необхідності військової професії; відданість військовій службі; професійна гордість; потреба у постійному професійному самовдосконаленні; бажання досягти успіху і показати себе з кращої сторони у військовій діяльності; наявність особистісних смислів військово-професійної діяльності);

– необхідний рівень теоретичних знань для виконання службово-бойової діяльності (знання професійних обов'язків та функцій; професійні знання для виконання службово-бойової діяльності);

– належний рівень практичних навичок і вмінь для виконання службово-бойової діяльності (володіння способами і прийомами військово-професійної діяльності);

– професійно значущі *морально-етичні* якості (усвідомлення обов'язку і відповідальності та небезпеки для власного життя, розуміння особистісного сенсу військово-професійної діяльності); *вольові* якості (впевненість у собі, організованість, сміливість, рішучість, самоконтроль, готовність ризикувати); *загальнопсихологічні* якості (оптимальний рівень особистісної тривожності, здібності до саморегуляції психічного стану); *комунікативні* якості (комунікабельність, переконливість, володіння військово-професійною мовою, володіння комунікативними технологіями та компетенціями, вміння віддавати команди); *лідерські* якості [8; 18; 43; 44; 49;] (мати лідерські чесноти – хоробрість, справедливість, розсудливість, чуйність, вміння вибачати тощо; розвивати лідерські якості – самодисципліну, належний рівень вогневої і фізичної підготовки, уважність до інших військовослужбовців, лідерське мислення (креативне, новаторське, гнучке), вміння керувати підлеглими – створювати позитивну обстановку та власним прикладом навчати інших); розвинений *емоційний інтелект* [43] (самосвідомість – усвідомлення власних емоцій та тілесних реакцій на них, впевненість у собі; саморегуляція – інтелектуальна робота з емоціями, усвідомлений вибір які слова сказати, до якої поведінки вдатися, що подумати з цього приводу; емпатія – досягнення емоційних станів іншої людини, здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей, шанобливе розуміння переживань інших людей; управління взаєминами, комунікацією (соціальні навички) – вміння швидко встановлювати відносини на основі довіри, долати конфліктні ситуації, знаходити порозуміння у взаєминах та в процесі комунікації, контролювати комунікацію та спрямовувати її до запланованої мети).

В контексті нашого дослідження важливо детальніше розглянути такі професійно значущі якості майбутніх військовослужбовців, як емоційний інтелект, лідерство, комунікативні навички, від сформованості яких значною мірою залежить рівень психологічної готовності до професійної діяльності.

Протягом кількох десятиріч предметом особливої уваги науковців є феномен емоційного інтелекту [13; 22; 38; 39; 41; 43; 46; 47; 48; та ін.]. Починаючи з доби Просвітництва до ХХ ст. панувала думка, що людина досягає цілей

покладаючись на свій розум (розумовий інтелект), який управляє її поведінкою. Утім досвід доводив, що у розвитку особистості, у вирішенні проблем емоційного вигорання, конфліктів будь-якого рівня, у вирішенні проблем стресостійкості, ефективної взаємодії та комунікації, пріоритет належить не розуму, а емоціям. Від того, як людина може розпізнати свої емоції та керувати своїми реакціями на них, залежить її життєвий успіх у різних сферах.

Емоційний інтелект – це складне психічне утворення, що об'єднує когнітивні здібності і особистісні якості. За Д. Гоулманом [43] структурними компонентами емоційного інтелекту є: самосвідомість (самоємпатія вміння розпізнавати власні емоції); саморегуляція (інтелектуальна робота з емоціями); емпатія (осягнення емоційних станів іншої людини); соціальні навички (управління взаєминами). Наявність у структурі емоційного інтелекту особистісних якостей допомагає людині адаптуватися до різних життєвих ситуацій.

Наразі існують психологічні дослідження, які розкривають зв'язок між розвитком емоційного інтелекту у військовослужбовців та подоланням посттравматичного стресу і пом'якшенням негативних наслідків пов'язаних із психологічними травмами [37; 40; 45; 42; 50].

Також з'являються психологічні дослідження, які розкривають зв'язок емоційного інтелекту військовослужбовців та лідерства [1; 15; 17; 18; 30; 35]. Дослідники вважають, що рівень професіоналізму і професійного зростання військового фахівця залежить від сформованості соціальних, професійних і лідерських якостей його особистості. Лідерство військовослужбовця – це його здатність забезпечити в підрозділі три головні потреби особового складу, а саме: успішно виконувати загальне завдання; працювати злагоджено в колективі; максимально задовольняти індивідуальні потреби кожного військовослужбовця [1, с. 12-13]. У дослідженні проведеному центром лідерства Українського католицького університету [30] було з'ясовано, що розвиток лідерства у військовослужбовців має полягати не лише у надбанні військовослужбовцями навичок та компетенцій, а й у розвитку лідерських якостей та емоційного інтелекту.

Дослідники G. Deyanira, S. Sankar & I. Nuzulul [40] визначають головним фактором психосоціальних проблем у військовослужбовців напружене робоче середовище. І доводять, що навчання емоційному інтелекту допомагає та покращує здатність військовослужбовців адаптуватися до стресу і травматичних переживань, керувати ними, поліпшують розвиток кар'єри військовослужбовців та допомагають успішній інтеграції військовослужбовців після закінчення ними військової кар'єри у цивільне життя. Тому в подальшому емоційний інтелект

потрібно більш детально дослідити, прийняти та інтегрувати в навчання у всій військовій структурі, як під час прийому на службу так і під час її проходження.

Військовий керівник повинен бути не лише професіоналом у своїй галузі, але й вміти впливати на підлеглих, управляти атмосферою колективу, протидіяти психологічному тиску противника в умовах реального бою, бути стійким до впливу різних екстремальних чинників, вміти контролювати невизначеність ситуації, проявляти наполегливість у досягненні довгострокових цілей. Важливим інструментом офіцера (сержанта) з розвинутими навичками емоційного лідера у процесі управління підрозділом є здатність адекватно тлумачити емоції, які відчуває він сам та оточуючі, а також уміння управляти своїми реакціями на емоції. Тому, військовий керівник повинен мати не лише високий рівень розумового інтелекту, але й розвивати емоційний інтелект, що у свою чергу впливає на його вміння застосовувати набуті навички з метою поліпшення ефективності процесу управління підрозділом. У свою чергу, емоційне лідерство дозволяє гуртувати підрозділ (бойову команду) і вести підлеглих до намічених цілей. Це відбувається завдяки індивідуальним якостям та високому рівню емоційного інтелекту, який дозволяє викликати повагу, довіру та симпатію оточуючих. Тобто емоційний лідер уміє приймати ефективні рішення в силу того, що він здатний розуміти власні емоції та управляти власними реакціями на них, розпізнавати емоції інших та свідомо обирати модель своєї поведінки в залежності від ситуації.

В Україні вже створено Концепцію лідерства за стандартами армій країн НАТО [35] де визначено мету, принципи та напрямки формування лідерства з метою розвитку професійного та особистісного потенціалу керівного складу та ефективної підготовки лідерів усіх рівнів, а розвиток лідерства визначено фундаментальною стратегічною метою.

Основні принципи Стратегії можна визначити так:

- армія прагне розвивати лідерів і максимально використовувати кожного військовослужбовця та цивільного працівника на основі розвитку талантів, якими вони володіють, що формуються на базі практичного досвіду, шляхом розширення їх світогляду, отримання і підвищення рівня цивільної та військової освіти і задоволення їх інтересів.

- підтримка та розвиток кращих лідерів – це узгоджений, тривалий та цілеспрямований процес, що базується на військових цінностях та має на меті перетворити військовослужбовців на компетентних впевнених у собі лідерів, здатних на рішучі дії.

- оцінювання полягає в об'єктивній оцінці лідерів, що дозволить володіти реальним станом справ, щодо рівня їх розвитку та ефективності, дасть зрозуміти, чи правильно рухається вся система загалом. Процес формування лідерства повинен завжди бути під контролем та оцінюватися.

- формування військового лідера – це постійний, цілеспрямований, поступовий та узгоджений процес, що ґрунтується на цінностях, який має на меті перетворити військовослужбовців на компетентних впевнених лідерів, здатних на рішучі дії [35, с. 189-195].

Розвинений емоційний інтелект вкрай необхідний для ефективної роботи в команді, для встановлення відносин на основі довіри, для здійснення ефективної комунікації, для порозуміння та досягнення визначеної мети тощо. Люди з розвиненим інтелектом добре відчувають і розуміють інших, що допомагає формувати відносини на основі довіри. Емоційний інтелект сприяє зменшенню конфліктних ситуацій у підрозділі та дозволяє їх швидко вирішувати, а також допомагає згуртовувати та управляти бойовою командою. Загалом емоційний інтелект розвиває гнучкість та адаптивність у вирішенні більшості службово-бойових питань, що пов'язані з людьми та комунікаціями.

Успіх командування, управлінської діяльності та лідерства у ЗС України залежить від того, чи були налагоджені сержантами і офіцерами ефективні внутрішні комунікації у підпорядкованій військовій частині (підрозділі). Головне правило внутрішніх комунікацій військового лідера – це встановлення довірливих і лояльних відносин з підлеглими (послідовниками, побратимами). Комунікації з особовим складом повинні працювати у всіх напрямках – вертикально – знизу вгору, згори вниз і за горизонталлю. Ефективність комунікації визначається наявністю зворотного зв'язку і поінформованістю військовослужбовців [7, с. 8].

Попри сувору субординацію у військово-професійній діяльності, вміння віддавати накази є лише частиною комунікативних компетенцій сучасного офіцера (сержанта). Серед комунікативних якостей, які повинні бути розвинені у військовослужбовців, а особливо в офіцерів і сержантів, можемо визначити такі: активне слухання; вміння встановлювати відносини на основі довіри; гнучко спрямовувати комунікацію у потрібне русло; вміння переконувати; ефективно вирішувати конфлікти; за допомогою комунікативних засобів змінювати рамку сприйняття ситуації у потрібну сторону (антистресовий потенціал). Розвиток зазначених якостей прямо пов'язаний з розвитком емоційного інтелекту.

Отже, емоційний інтелект є інтегративною властивістю особистості, яка передбачає вза-

емодію з різними структурними компонентами психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності. Недостатня розробленість означеної проблеми, яка є професійно значущою для військовослужбовців та курсантів в сучасних умовах, потребує подальшої теоретичної та практичної розробки. Визначення оптимальних шляхів розвитку емоційного інтелекту та взаємопов'язаних з ним якостей особистості військового (лідерства, комунікаційних компетенцій, психологічної саморегуляції тощо) та виявлення потенційних ресурсів удосконалення зазначених професійно важливих якостей є актуальним науково-прикладним завданням психологічного забезпечення професіоналізації.

Висновки. Підсумовуючи проведене теоретико-методологічне дослідження проблеми психологічної готовності майбутніх військовослужбовців до професійної діяльності, можна сформулювати такі висновки:

Уточнено загальні ознаки професійної діяльності військовослужбовців, на нашу думку це: соціальна обумовленість; екстремальність умов виконання функціональних обов'язків; висока моральна та юридична відповідальність; колективний характер службово-бойової діяльності; обмеження ступеня особистісної свободи; комплексність та багатогранність психофізіологічних вимог до особистості військовослужбовців. Основними принципами військово-професійної діяльності є: субординація, єдиноначальство, сувора регламентованість (статути, накази тощо). Такі професійні характеристики є важливим фактором психологічної напруги військовослужбовців.

Дослідження особливостей професійної діяльності в сучасних умовах дозволило з'ясувати основні вимоги до професійних якостей військовослужбовців, які визначають психологічну готовність до службово-бойової діяльності. На нашу думку, загальний комплекс професійно-значущих психологічних якостей майбутніх військовослужбовців складається з:

- соціально обумовлених та особистісних мотивів щодо вибору професії військового;
- необхідного рівня теоретичних знань для виконання службово-бойової діяльності;
- необхідних практичних навичок і вмінь для виконання службово-бойової діяльності;
- професійно значущих морально-етичних, вольових, загальнопсихологічних, комунікативних і лідерських якостей та розвинутого емоційного інтелекту.

У процесі дослідження було з'ясовано, що успішність професійної діяльності майбутніх військовослужбовців залежить не лише від мотивації, теоретичної, практичної та психологічної підготовки, але й від сформованості таких якостей особистості, як емоційний інтелект, лідерство, та комунікативні компетенції.

Питання формування зазначених психологічних якостей особистості ще не достатньо розроблене в психології, утім є значущим для формування психологічної готовності до професійної діяльності, тому потребує подальшої теоретичної та практичної розробки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агасв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. *Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів* : Методичний посібник. К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2014. 209 с.
2. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України : монографія / І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С. Т. Полторак та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 297 с.
3. Анохин П. К. Принципы системной организации функций. Москва : Наука, 1973. С. 5–61.
4. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.
5. Бурда С. М. Престиж военной службы. *Социологические исследования*. 1999. № 2. С. 63–69.
6. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія / Ю. А. Калагін; за наук. ред. проф. Е. А. Афоніна. Х. : ХУПС, 2008. 278 с.
7. Внутрішні комунікації військового лідера. Порадник для офіцерів та сержантів. К. : Центр морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, 2020. 15 с.
8. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 75 с.
9. Гуревич К. М., Раевский А. М. Личность как объект психологической диагностики. *Психологический журнал*. Москва, 2001. Т. 22. № 5. С. 29–37.
10. Зеер Э. Ф. Психология профессии : учеб. пособие. М. : Акад. проект, Фонд "Мир", 2006. 336 с.
11. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. 208 с.
12. Караяни А. Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава Сухопутных войск в локальных военных конфликтах : дис. доктора психол. Наук : 19.00.14. М., 1998. 355 с.
13. Карпов А. В., Петровская А. С. Психология эмоционального интеллекта: теория, диагностика, практика : монография. Ярославль : ЯрГУ, 2008. 344 с.
14. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.
15. Кокун О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. К. : 7БЦ, 2021. 170 с.

16. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности. Москва : Наука, 1980. 255 с.
17. Лагодзінський В. В. Емоційне лідерство як чинник ефективності управління військовим підрозділом: аналіз зарубіжних досліджень. *Психологічний часопис* : науковий журнал / за ред. С.Д. Максименка. № 11. Вип. 6. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2020. С. 35-46
18. Лагодзінський В. В. Теоретичний аналіз поняття «емоційне лідерство» як одного з видів лідерства. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том I. Вип. 54. С. 36-43.
19. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Наука, 1977. 304 с.
20. Любас А. Професіограма майбутнього фахівця бойового та оперативного забезпечення. *Молодь і ринок*. 2018. № 5 (160). С. 148-154.
21. Маклаков А. Г. Психология и педагогика. Военная психология. СПб. : Питер, 2005. 464 с.
22. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95–109.
23. Основы инженерной психологии : учебник для техн. вузов / Б. А. Душков, Б. Ф. Ломов, В. Ф. Рубахин и др. ; под ред. Б. Ф. Ломова. 2-е изд. Москва : Высш. шк., 1986. 448 с.
24. Платонов К. К. Вопросы психологии труда. М. : Медицина, 1970. 264 с.
25. Платонов К. К. Структура и развитие личности. М. : Наука, 1986. 255 с.
26. Приходько І. І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України : монографія. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2008. 190 с.
27. Професіографія службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / І. І. Приходько, Я. В. Мацегора, О. С. Колесніченко, Н. В. Юр'єва ; за заг. ред. проф. Приходька І. І. Харків : НА НГУ, 2021. 152 с.
28. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін. Харків : НАНГУ, 2016. 335 с.
29. Психология профессиональной деятельности / под ред. А. А. Деркач. Москва : РАГС, 2004. 342 с.
30. Рождественський А., & Монзани Л. Лідерство на полі бою: дослідження військового лідерства в Україні. URL: <https://lvbs.com.ua/news/liderstvo-na-poli-boyu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>.
31. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.
32. Слостенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика : учеб. пособие. 8-е изд. Москва : Академия, 2010. 480 с.
33. Теплов Б. М. Боевое возбуждение. СПб : Изд-во Питер, 2000. С. 250-364.
34. Толочек В. А. Современная психология труда : учеб. пособ. СПб. : Питер, 2005. 479 с.
35. Хміляр О.Ф., Москальов І.В. Концепція лідерства за стандартами армій країн НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO). К. : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2018. 252 с.
36. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособие. 2-е изд. Москва : ИК "Логос", 1996. 320 с.
37. Aguilar S., George B. (2019) A Review of the Linkages between Emotional Intelligence and Leadership in the Military Forces. *Business Ethics and Leadership* 3 (2). Retrieved from <https://armgpublishing.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/files/bel/volume-3-issue-2/3.pdf> DOI: [http://doi.org/10.21272/bel.3\(2\).29-38.2019/](http://doi.org/10.21272/bel.3(2).29-38.2019/).
38. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-I): Technical Manual. Toronto: Multi-Health System. 1997.
39. Bar-On R., Parker J. Emotional and social intelligence : Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco : Jossey-Bass, 2000. P. 363–388.
40. Deyanira G., Sankar S., Nuzulul I. (2020). The impact of emotional intelligence in the military workplace. *Human Resource Development International*. 1-17. DOI : 10.1080/13678868.2019.1708157.
41. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice. New York : Basic Books, 1993.
42. Guirao A., Marin G., Pan P. (2019). Emotional intelligence in the military. *Publicaciones Didacticas*. Retrieved from <https://core.ac.uk/reader/235850530>
43. Goleman D. Working with emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1998. 383 p.
44. Hollander E. Emergent Leadership and Social Influence. *Leadership and Interpersonal Behavior*. N.Y., 1961. P. 45.
45. Jerus R. (2015). *Military and Emotional Intelligence*. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/soldiers-emotional-intelligence-robert-jerus-sphr>
46. Mayer J. D., Salovey P. The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence*. 1993. № 17 (4). P. 433–442.
47. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Emotional Intelligence. Test. Needham, MA: Virtual Knowledge, 1997.
48. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. Models of emotional intelligence. *Handbook of Human Intelligence* / R. J. Sternberg (Ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. P. 396–420.
49. Stogdill R. Handbook of Leadership. N.Y., 1974.
50. Oden K. B., Lohani M., McCoy M., Crutchfield J. Rivers S. (2015). Embedding emotional intelligence into military training contexts. 6th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE 2015) and the Affiliated Conferences, AHFE 2015. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2015.07.976>